

Гіленко О. І.

<https://orcid.org/0000-0003-4065-4570>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДОРОЖНІХ НАРИСІВ 60-Х РР. XX СТ.

У статті здійснено комплексний аналіз подорожніх нарисів, які публікувалися у журналах «Вітчизна» та «Всесвіт» у 1960-х роках XX ст. У дослідженні враховано особливості державного устрою того часу та активної залученості влади та пропаганди в усі сфери людського життя, навіть публіцистику та літературу. Також увага приділена і культурним трансформаціям, які відбувалися у суспільстві в зазначений період. Вивчено тематичні, проблемні, жанрові та стильові особливості матеріалів, а також вплив суспільно-політичного та ідеологічного контекстів на змістове та емоційне наповнення. Особливу увагу приділено порівняльному аналізу репрезентації закордоння. Виявлено та простежено, що подорожній нарис у 1960-х роках XX століття не лише виступав у ролі художньо-публіцистичного жанру, але й був досить розповсюдженим та дієвим інструментом, який активно використовували для формування «правильних» ідеологічних уявлень та переконань громадян. У статті з'ясовано, що подорожній нарис у 1960-х роках XX століття виконував просвітницьку та документалістську функції, а також був важливим та поширеним інструментом ідеологічного впливу. Виявлено, що за допомогою художніх засобів, авторського «Я», добору фактів та власних оціночних суджень нарисовці створювали «зручну» картинку про зарубіжні країни, яка була необхідна тогочасній владі.

У цьому контексті цікаво простежити паралелі між виданням «Вітчизна» – найстарішим журналом українських письменників та офіційним органом Спілки радянських письменників України, та часописом «Всесвіт», який був найстарішим українським журналом іноземної літератури. Автори «Вітчизни» дотримувалися більш класичної для радянського періоду моделі опису іноземних країн із чітким розмежуванням на «свій» та «чужий». На противагу виступали автори видання «Всесвіт», які демонстрували більш відкритий підхід до висвітлення мандрівок, який, в основному, був орієнтований на пізнання нового, передачу певного досвіду, обмін враженнями, інтерпретацію побаченого та пояснення аудиторії іншої реальності, як культурної, так і політичної.

За допомогою порівняльного аналізу вдалося прослідкувати, що всі ці відмінності у описі закордоння пояснюються не тільки особливостями редакційної політики, а й авторською позицією. Підкреслено, що подорожній нарис 1960-х років XX століття був складним синтетичним жанром публіцистики, у якому поєднувалися різні функції журналістики: інформаційна, ідеологічна, пізнавальна, культурологічна, просвітницька. Це все дозволяє аналізувати подорожній нарис як важливий інструмент формування уявлень про світ у аудиторії.

Ключові слова: подорожній нарис, публіцистика, Вітчизна, Всесвіт, журнальна публіцистика, історія публіцистики, жанри журналістики.

Постановка проблеми. У історії Радянського Союзу 1960-ті роки представлені досить складними, багатогранними та суперечливими процесами, які охоплювали всі сфери людського життя: політичну, культурну та інформаційну. Ці роки, які увійшли до історії під назвою хрущовської «відлиги» і тривали понад десятиліття (з 1953 до 1964 рр.), стали періодом відносного послаблення внутрішньої цензури, певних спроб міжнарод-

ного діалогу, активізацією культурного обміну. Однак, вже з середини 1960-років на зміну «відлизі» приходить «період застою» – час, коли на перше місце виходять тотальний дефіцит товарів, значна економічна стагнація, бюрократизація, консерватизм та корупція. Також цьому періоду притаманне значне посилення цензури, боротьба з дисидентами та інакодумцями. Все це знайшло відображення на сторінках медіа, які завжди були

важливими інструментами для формування суспільної свідомості. Слід зазначити, що особливе місце тут належить художньо-публіцистичним жанрам віщому, і подорожньому нарису зокрема. Гармонійне поєднання документалізму, художності та публіцистичності робить цей жанр привабливим та цікавим для широкого кола читачів. Поєднання фактів та явищ з авторською інтерпретацією дозволяв не лише інформувати аудиторію про інші країни, але й майстерно інтерпретувати їх відповідно до ідеологічних наративів того часу.

Слід зазначити, що видання «Вітчизна» та «Всесвіт» активно друкували на своїх сторінках подорожні нариси, авторами яких були не лише знані публіцисти та літератори, але й просто відомі люди того періоду (льотчики-космонавти, наприклад). Оскільки журнал «Вітчизна» був офіційним органом Спілки радянських письменників України, то його ідеологічна редакційна політика була цілком очевидною та регламентованою. Наративи, які партія намагалася насадити аудиторії, чітко прослідковуються в матеріалах, що друкувалися на сторінках часопису. Дещо інша ситуація складалася із подорожніми нарисами, що були вміщені у журналі «Всесвіт». І цьому посприяла інша спрямованість видання. Щомісячник позиціонував себе як журнал іноземної літератури і саме тому відігравав культурну та просвітницьку роль, а також, певним чином, був своєрідним містком між українським читачем і такою незвіданою, далекою світовою культурою.

Актуальність цього дослідження обґрунтована необхідністю детального осмислення жанрових трансформацій подорожнього нарису, які відбувалися в 1960-тих рр. XX століття в умовах постійного політичного тиску та культурної адаптації, а також тим, що на сьогодні немає ґрунтового дослідження, яке б охоплювало трансформацію жанру подорожнього нарису протягом усього періоду його існування, а також вивчення порівняльного аспекту його функціонування у різних типах видань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження подорожніх нарисів активно займалися українські дослідники. Наприклад, О. Глушко у своїй монографії «Художня публіцистика: європейські традиції і сучасність» наголошує, що подорожній нарис – це «один із найдавніших жанрів документальної літератури, зокрема публіцистики, у творах якого передані враження від побаченого й пережитого очевидцями під час їхніх подорожей до інших країв» [7, с. 121]. Дослідник вивчає та описує історію та

становлення подорожніх нарисів від зародження жанру («Життя і ходіння Данила, руської землі ігумена») до середини 2000 років (матеріали, які друкувалися на шпальтах видань «Журналіст України», «День», «Вітчизна» та ін.).

О. Александров у статті «Подорожній нарис: «пам'ять жанру». Стаття перша. На перетині видів масової комунікації» презентує власну концепцію жанру, а також наголошує на тому, що «подорожній нарис функціонує в системі масової комунікації як окремих самостійний жанр, а не як різновид нарису взагалі.» [1, с. 9].

Вивченню подорожнього нарису 20–30-х рр. XX століття присвячено дисертаційне дослідження Т. Ковальової «Розвиток жанру подорожнього нарису в українській журнальній періодиці 20–30-х рр. XX ст». Авторка приділяє увагу тематичним, жанровим та стилевим особливостям, простежує еволюції жанру, а також вивчає функціональні зміни, які відбулися в цей період із подорожнім нарисом [12].

Вивченням подорожніх нарисів також займалися такі дослідники: В. Шкляр [18], О. Гусева [9, 10], Н. Розінкевич, С. Белькова, М. Варич, М. Васьків [4, 5], В. Галич, О. Надточій, К. Стецюк [16] та ін.

Дослідженню журналу «Вітчизна» присвячені наукові розвідки Н. Желіховської, О. Глушка [7], О. Ляшенко, М. Штолько, А. Семисенко, Н. Сірук, Л. Марківської та ін.

Журналу «Всесвіт» присвячено дослідження А. Саволоцької, К. Покляцької, Г. Ступницької, О. Микитенка, Л. Монич, О. Сачок, Т. Ковальової [12, 13], Г. Бітківської та ін.

Постановка завдання. Метою статті є проаналізувати особливості функціонування подорожніх нарисів на сторінках журналу «Вітчизна» та «Всесвіт» протягом 1960–1969 років. У статті описано вплив партійних наративів на риторику публіцистів та на висвітлення закордонних мандрівок.

Виклад основного матеріалу. Подорожній нарис як представник художньо-публіцистичної групи жанрів існує на перетині журналістики та художньої літератури. Його особливість – майстерне поєднання фактажу, достовірності, емоційності та образності, чітко вираженої присутності авторського «Я». Дійсність, яку транслює нарисовець, подано крізь призму його світогляду, його емоцій, вражень, переживань та роздумів. Дослідники нарису, серед яких варто виділити В. Здоровегу та О. Глушка наголошують на ключовій ролі авторського «Я». Саме воно не лише вибудовує

вує наратив оповіді, але й визначає спосіб подачі матеріалу. В. Здоровега зазначає, що «Головне завдання публіциста – переконати читача, зробити його своїм однодумцем, він виносить на суд співрозмовника не тільки підсумок, висновок своїх роздумів, як це робить учений, а й у першому наближенні сам процес відшукування істини з його труднощами, сумнівами, навіть помилками» [11, с. 230].

Публіцистика – це твори, в яких оперативно досліджуються й узагальнюються з особистих, групових, державних, загальнолюдських позицій актуальні факти та явища з метою впливу на громадську думку, суспільну свідомість, а відтак на соціальну практику. Публіцист вдається до своєрідного поєднання логічно-абстрактного і конкретно-образного мислення, впливаючи на розум і почуття людини, стимулюючи її певні вчинки, соціальну активність [11, с. 230].

Не слід ігнорувати і той факт, що в радянській парадигмі подорожній нарис активно був залучений до виконання ідеологічної функції ЗМІ. З його допомогою автори (не завжди професійні журналісти, публіцисти або літератори) формували у широкого читачького загалу ідеологічно «правильне» уявлення про той далекий «інший світ» – капіталістичний та соціалістичний. Використання для цього подорожнього нарису є зручним механізмом, адже з його допомогою автори могли конструювати необхідну реальність, майстерно влітаючи «правильні» партійні наративи у реальні факти. Саме тому в 1960-х рр. ХХ ст. подорожній нарис виступав не лише формою журналістського твору, а й механізмом впливу на читачьку аудиторію.

Цілком зрозуміло, що політична ситуація, яка склалася у 1960-х роках ХХ століття, мала значний вплив на характер та тональність журналістських матеріалів. «Холодна війна», гостре ідеологічне протистояння СРСР та країн Заходу, внутрішні трансформаційні процеси, які охопили все радянське суспільство стали рушійними силами до появи певних течій у медіадискурсі. До прикладу, консервативна течія передбачала неухильне та системне дотримання усіх ідеологічних настанов. На прикладі подорожніх нарисів це можна відстежити у різкій та вкрай гострій критиці капіталістичних країн, постійному наголошенні на соціальній нерівності та демонстрації морального занепаду. США позиціонували як символ та найяскравішого представника жакливого «імперіалізму»: «Ці прихідці здалеку – філіали американської нафтової компанії «Esso». Але якщо ця компанія, пустивши в японську землю

своє осотне коріння, тягне з неї в прямому й фігуральному смислі соки, то інші заклади, подібні до Американського місіонерського товариства, що поруч нафтового філіалу, – сушать душу народу. Вони «виховують» японців в американському дусі» [17, с. 191].

Автори подорожніх нарисів, які дотримувалися консервативних поглядів всіляко намагалися уникати висвітлення позитивних аспектів життя за кордоном, ігнорували їх, а у випадках, коли це було зробити неможливо, подавали цю інформацію як поодинокі винятки з правил «Ровесник Софії Київської (Кельнський собор – прим. авт.), на відміну від словянської святині, надто суворий» [8, с. 178].

Інше спрямування – ліберальне – було повністю протилежне. Воно ґрунтувалося на відображенні повсякденного життя людей, змалювання їхніх звичаїв, традицій, а також культури. Саме тут автори подорожніх нарисів відходили від стандартизованих формальних підходів, а звертали увагу на конкретних людей, які ставали героями оповіді. Вони не боялися поєднувати елементи подорожніх та портретних нарисів, звертати увагу на історії людей, їхні особисті історії та життєвий досвід.

Журнал «Вітчизна» у 1960-х рр. ХХ ст. був одним із основних літературно-художніх журналів Української РСР, а також офіційним органом Спілки письменників. Часопис активно друкував подорожні нариси, які, здебільшого описували закордонні мандрівки. Для цього у виданні існувала окрема рубрика «На далеких меридіанах».

Автори подорожніх нарисів не лише знайомили своїх читачів із далекими країнами, але й постійно проводили паралелі із реаліями Радянського Союзу. Однак, ці паралелі наближали далекі і невідомі країни до читачів, а також виконували ідеологічну функцію. За допомогою цих порівнянь автори подорожніх нарисів зображали СРСР ідеальною країною для життя – справедливою, безпроблемною, та максимально орієнтованою на своїх громадян. На противагу «ідеальному» СРСР західні країни були підкреслено проблемними, суперечливими та з великою кількістю незручностей та утискань пересічних громадян. Політичні наративи працювали вкрай точно – вони лише підкреслювали ті тези про «загниваючий Захід», з якими постійно виступали представники влади.

Автори нарисів нарочито підкреслюють своє негативне ставлення до західних країн і, особливо, до США. Вони акцентують увагу читачів на економічних проблемах, на культурній експансії та, що найголовніше, на соціальних проблемах. Вод-

ночас певні зміни, що відбулися в політичному устрої СРСР дали можливість авторам подекуди робити опис більш реалістичним, додаючи факти, які привертали увагу читачів та, подекуди, змушували задуматися.

Подорожні нариси, які друкувалися на сторінках журналу «Вітчизна» у ті роки поєднували в собі риси інших журналістських жанрів, як інформаційних, так і художньо-публіцистичних. Серед найчастіше вживаних слід виділити інтерв'ю, репортаж, портретний та проблемний нариси. Це давало авторам змогу створювати складні багатогранні тексти, що охоплювали різні аспекти життя суспільства, вибудовували цілісну картинку та дозволяли читачам краще познайомитися не лише з країною, про яку йшла мова у тексті, але й з конкретними людьми.

Мова, яку використовували публіцисти у своїх матеріалах була яскравою, образною, сповненою епітетами, порівняннями та діалогами, які робили розповідь більш цікавою та легкою для сприйняття. Особливу роль у подорожніх нарисах того часу відігравав пейзаж, який не лише зображав місце дії, але й слугував чудовим емоційним фоном всієї розповіді: «Ввечері набережна вирує. Яскраві вогні охоплюють бухту величезною палахкотливою підковою і, відбиваючись у воді, створюють блискуче видовище» [15, с. 194].

Якщо ж говорити про часопис «Всесвіт», то він мав кардинально іншу редакційну концепцію. Основне завдання журналу було знайомство аудиторії зі світовою культурою та літературою. Саме тому основна функція видання – культурно-просвітницька, а не ідеологічна. На відміну від матеріалів, які друкувалися в часописі «Вітчизна», статті, що були вміщені у виданні «Всесвіт», зазвичай були перекладними. Під час перекладу намагалися відтворити авторську стилістику для того, щоб зберегти автентичність зображення реальності. Публіцисти акцентують свою увагу на культурних особливостях, традиціях та ментальності. Завдяки увазі до деталей, у читача відбувається формування уявлень про іншу, невідому йому культуру. У текстах яскраво прослідковується індивідуальна авторська позиція, яка досить часто відверто суперечить офіційній ідеології.

Подорожні нариси, які друкувалися в 1960-х рр. ХХ століття на шпальтах журналу «Всесвіт» відображають дещо іншу модель – менш заангажовану, менш ідеологізовану, менш політизовану, а набагато більш відкрити для конструктивного культурного діалогу. У нрисі «Від Одеси до Валетти» В. Бережний постійно проводить пара-

лелі із Україною. Слід зазначити, що у творі, який побачив світ у 1967 р. автор не згадує Радянський Союз, а виключно Україну: «А де той візантійський мур, до якого був прибив свій щит київський князь Олег? Лівий, Анатолійський берег звивається зигзагом. Селище в садах. Десь тут нібито похований легендарний Геркулес. Он і Скутарі. В товаристві Івана Підкови та отамана Гамалії тут у думках побував Тарас Шевченко... Аж ось куди добиралися запорозькі Геркулеси – в саме лігвище кривавої Отаманської імперії» [2, с. 11].

Однак, у матеріалі «На земних обрїтах» автором якого є льотчик-космонавт П. Попович чітко прослідковуються партійні нарративи «Тепло й гостинно приймали їх кубинці, але я не викажу таємниці, коли зазначу, що особливо раді були вони посланцям із соціалістичних держав, із Країни Рад» [14, с. 8].

Порівняльний аналіз подорожніх нарисів, що друкувалися на сторінках журналів «Вітчизна» та «Всесвіт» дозволяє виокремити два кардинально різні підходи до репрезентація закордоння.

Для журналу «Вітчизна» характерним є більш ідеологізований підхід. У ньому чітко простежується розмежування на «свій» та «чужий». Зрозуміло, що все «своє» – апріорі позитивне та заслугоує на визнання та пошану, а «чуже» – ганебне, заслугоує виключно на критику та засудження. Подорожній нарис стає зручним інструментом в руках партійних ідеологів, які вміло поширюють необхідні «зручні» нарративи та впливають на аудиторію.

Для журналу «Всесвіт» притаманним є інший, кардинально протилежний культурно-просвітницький підхід. Його основне завдання – не оцінювати, а познайомити, пояснити та зрозуміти іншу далеку закордонну культуру. Подорожній нарис не вчить, а намагається просвітити, стає своєрідним поводителем та перекладачем інших культур, ментальностей та світоглядів. Не зважаючи на кардинальні відмінності існує і ряд спільних рис, серед яких варто виділити активне використання авторського «Я», майстерне поєднання документальності та художності, а також бажання зацікавити читача, максимально залучити його, створити ефект присутності.

Висновки. Подорожні нариси 1960-х років на сторінках журналів «Вітчизна» та «Всесвіт» є важливою джерельною базою для дослідження взаємозв'язку та взаємодії журналістики, публіцистики, художньої літератури та ідеології.

Узагальнюючи все викладене вище, слід зазначити, що у 1960-х роках відбувався період серйозної

трансформації жанру подорожнього нарису. Він стає стає більш гнучким та спостерігається активний синтез із іншими жанрами, як інформаційними, так і аналітичними. У цей період спостерігається значне зростання ролі індивідуального стилю автора, посилюється увага до опису деталей, а також емоційних переживань нарисовця та його героїв.

Ідеологічний компонент нарисів зберігається, проте поступово він починає відходити на дру-

гий план. Це може свідчити про складний процес еволюції та трансформації жанру подорожнього нарису в умовах тотальної диктатури та суцільного політичного контролю.

Подорожній нарис – це складний та багатовимірний художньо-публіцистичний жанр журналістики, який поєднує в собі відображення індивідуального стилю та досвіду автора, а також широкий соціокультурний контекст.

Список літератури:

1. Александров О. Подорожній нарис: «пам'ять жанру». Стаття перша. На перетині видів масової комунікації. *Діалог: Медіа-студії*. 2015. Вип. 20. С. 8–35.
2. Бережний В. Від Одеси до Валетти. *Всесвіт*. 1967. № 6 (108). С. 11–17.
3. Валькова К. Пропагандистська складова у подорожніх нарисах І. Льфа та Є. Петрова «Одноповерхова Америка». *Наукові записки Інституту журналістики*: наук. зб. / за ред. В. В. Різуна. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2013. Т. 54. Січ. – берез. С. 156–162.
4. Васьків М. Мандрівний нарис як жанр. Періоди його розквіту в українській літературі. *У пошуках істини*: зб. на пошану проф. Володимира Антофійчука / за ред. І. Набитовича. Дрогобич, 2015. С. 234–250.
5. Васьків М. Мандрівний нарис як спосіб пізнання іншого й самого себе. *Українська humanistyka i słowiańskie paralele*. Seria “Problemy współczesnej humanistyki”. 2014. Т. 1. S. 135–155.
6. Вуароль М. *Гід газетяра*. Київ: Інститут масової інформації, 2003. 64 с.
7. Глушко О. *Художня публіцистика: європейські традиції і сучасність*. Київ: Арістей, 2010. 192 с.
8. Гужва В. Західнонімецька мозаїка. *Вітчизна*. 1965. № 1. С. 169–184.
9. Гусева О. Подорожній нарис і тревелог: аспекти комунікації. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2018. № 1 (33). С. 56–61.
10. Гусева О. Сучасний подорожній нарис: особливості трансформації старого жанру. *Вісник Львівського університету*. 2014. № 39. С. 221.
11. Здоровега В. *Теорія і методика журналістської творчості*. Львів: ПАІС, 2004. 268 с.
12. Ковальова Т. Розвиток жанру подорожнього нарису в українській журнальній періодиці 20–30-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04 / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро, 2014. 19 с.
13. Ковальова Т. Трансформація жанрових форм українського журнального подорожнього нарису 1925 – початку 1930-х років. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Соціальні комунікації»*. 2013. Вип. 13. С. 72–76.
14. Попович П. На земних орбітах. *Всесвіт*. 1964. № 11. С. 7–14.
15. Рудаков В. Індійський щоденник. *Вітчизна*. 1967. № 3. С. 185–197.
16. Стецюк К. Жанр подорожнього нарису на сторінках галицької щоденної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2015. Вип. 5. С. 394–415.
17. Тендюк Л. У портах країни олімпіади. *Вітчизна*. 1964. № 11. С. 184–194.
18. Шкляр В. *Журналістська майстерність: поетика журналістського тексту*. Київ, 1999. С. 25.

Hilenko O. I. THE FUNCTIONING FEATURES OF TRAVEL ESSAYS IN THE 1960S OF THE 20TH CENTURY

The article presents a comprehensive analysis of travel essays published in the journals “Vitchyzna” and “Vsesvit” in the 1960s. The study takes into account the specific features of the political system of that time, as well as the active involvement of the authorities and propaganda in all spheres of human life, including art. Attention is also paid to the cultural transformations that took place in society during this period.

The research examines the thematic, problematic, genre, and stylistic features of the materials, as well as the influence of socio-political and ideological contexts on their content and emotional tone. Particular emphasis is placed on a comparative analysis of the representation of foreign countries. It has been established that in the 1960s, the travel essay functioned not only as a literary-journalistic genre, but also as a widespread and effective tool actively used to shape “proper” ideological views and beliefs among citizens.

The article demonstrates that the travel essay of the 1960s performed not only educational and documentary functions, but also served as an extremely important and widely used instrument of ideological influence. It is revealed that through artistic means, the author’s “I,” the selection of facts, and evaluative judgments,

essayists constructed a “convenient” image of foreign countries that aligned with the needs of the authorities of that time.

In this context, it is interesting to trace parallels between the publication “Vitchyzna” – the oldest journal of Ukrainian writers and the official organ of the Union of Soviet Writers of Ukraine – and the magazine “Vsesvit,” which was the oldest Ukrainian journal of foreign literature. Authors of “Vitchyzna” adhered to a more classical Soviet model of describing foreign countries, with a clear division between “ours” and “theirs.” In contrast, authors of “Vsesvit” demonstrated a more open approach to portraying travel, primarily oriented toward discovering the new, sharing experiences, exchanging impressions, interpreting what was seen, and explaining a different reality – both cultural and political – to the audience.

Through comparative analysis, it was found that these differences in the depiction of foreign countries are explained not only by editorial policies but also by the authors’ individual positions. It is emphasized that the travel essay of the 1960s was a complex synthetic genre of journalism, combining various functions: informational, ideological, cognitive, cultural, and educational. This allows the travel essay to be analyzed as a highly significant tool for shaping the audience’s perception of the world.

Keywords: travel essay, journalism, Vitchyzna, Vsesvit, magazine journalism, history of journalism, genres of journalism.

Дата першого надходження статті до видання: 24.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026